

Joan Borja i Sanz
Universitat d'Alacant

«Xe! Corres més que Meló!» «Va acabar com Camot: amb una mà davant i l'altra darrere.» «M'he quedat com el Tio Fava: igual estic que estava.» «Està més perdut que Carracuca!» «Eres més burro que Tacó.» «Com la carrabina d'Ambrós, carregada de segó.» «Eixe és més lladre que Pinet.» «Vaig passar més fam que Garró.» «Això va ser en temps del rei Pepet.» «Anava més mudat que Pica-sàries!» «Sembla la Delicada de Gandia: que es va tirar un pet i se li van trencar tres costelles...» «Vinirà el Moro Mussa i se t'emportarà.» «És més gos que el Negre Lloma!»...

Ja sabem que en molts idiomatismes ha quedat fossilitzada la memòria de determinats personatges populars, alguns dels quals inspirats en individus històrics i reals, els altres directament forjats a la fèrtil farga de la fantasia comunal. El simple fet que hagen aconseguit sobreviure a l'erosió del temps i de la desmemòria —que continuen habitant la il·lusió compartida, i hagen arrelat en el repertori fraseològic de l'idioma— demostra que enclouen valors carismàtics i suggeridors que apunten al cor de la personalitat social. Altrament formulat: aquests personatges populars que han quedat perpetuats en les unitats fraseològiques d'un determinat idioma tenen el valor d'encarnar-hi atributs físics, morals o psicològics que, des d'una perspectiva antropològica, resulten suggestius, utilosos, productius, representatius o prototípics.

Els usuaris de l'idioma no se solen encuriosir normalment per les biografies dels personatges que han donat origen a les unitats fraseològiques. Ningú no sent —per norma general— cap necessitat imperiosa de saber qui era Meló, Camot, el Tio Fava, Carracuca, Tacó, Ambrós, Pinet, Garró, el rei Pepet, Pica-sàries, la Delicada de Gandia, el Moro Mussa o el Negre Lloma; ni tampoc de discriminar quins d'aquests personatges van existir realment, i quins són, en canvi, una pura invenció de l'esperit popular socialment compartit. A efectes pragmàtics només importa —això sí— que són capaços de concentrar l'essència d'unes determinades característiques útils per a significar, simplificar i expressar determinats perfils de la condició humana: Meló és el paradigma del gran corredor; Camot, el del mal acabament; el Tio Fava, el de qui mai no canvia ni progressa; Carracuca, el de la fatalitat de la derrota; Tacó, el de la ineptitud i la poca intel·ligència; Ambrós, el de la manca de recursos eficaços; Pinet, el de la lladronia; Pica-sàries, el de l'elegància; la Delicada de Gandia, el de la sensibilitat hipertròfica; el Moro Mussa, el de la maldat, la por i l'amenaça; i el Negre Lloma, el de la peresa.

El Tio Carando és, precisament, un d'aquests personatges populars de la tradició

1 Aquest treball és un dels resultats de la recerca sobre literatura popular catalana duta a terme en el marc del projecte FFI2015-64128-P del Ministeri d'Economia i Competitivitat.

oral valenciana. Particularment conegut entre el món de la marineria, tot apunta que personificava el prototip del perfecte vividor malfaener, que presumia de saber-ho tot (i saber fer-ho tot), però que, en realitat, era només virtuós en l'art de la picardia, l'engany i la ganduleria. Ja l'any 1920 el folklorista alteà Francesc Martínez i Martínez reportava en *Coses de la meua terra (la Marina)*. Segona tanda tres narracions protagonitzades per aquest personatge. I no deixa de resultar curiós que, en uns papers manuscrits inèdits del folklorista callosí Adolf Salvà i Ballester que ací volem donar a conèixer, també hagem pogut documentar recentment una nova sèrie de relats protagonitzats per aquest mateix personatge.

En aquesta aportació ens proposem analitzar la vigència, la transmissió i la transformació del cicle narratiu del Tio Carando, tant en l'obra d'aquests dos autors de la Marina Baixa com en altres fonts antigues i contemporànies. Aquesta anàlisi es planteja amb l'objectiu de mostrar que aquest concretíssim cicle narratiu és potser paradigmàticament il·lustratiu en relació amb determinats fenòmens que afecten —en termes generals— la vigència, la transmissió i la transformació de les tradicions orals.

1. El Tio Carando en Francesc Martínez i Martínez

Tal com acabem d'apuntar, Francesc Martínez i Martínez (1920: 176-180) ja va publicar, dins d'un capítol dedicat a «Tradicions, anècdotes y tipos», tot un apartat dedicat a «El tío Carando», amb anècdotes atribuïdes a aquest curiós personatge que el folklorista alteà, ja d'entrada, caracteritza de la manera següent:

Entre'ls mariners d'aquelles còstes, que no's pòden dir plajes, perque son més els acantilats y penyascals, es molt anomenat el tío Carando. A quansevòl incident de les còses de la mar, be siguen bones o males, tràgiques o de burla, ya está per el mig el nom del tío Carando. Era éste casi llegendari personaje el tipo perfecte del vividor mal faener que viu a fôrça de ingèni a còsta dels demás sense ferne un brot, presumint de saber de tot, sent així que no era més que mestre en picardies i malixies. (Martínez 1920: 176)

Després d'apuntar que «Moltíssims son els qüentos que déll es conten», Francesc Martínez en reporta —«pera mòstra»— tres que ell mateix recorda. El primer relata la situació viscuda quan el Tio Carando era patró de barca i se les arreglava perquè el contramestre assumira totes les responsabilitats de la navegació mentre ell dormia:

La barca casi més temps passava en los pòrts qu'en la mar. El tío Carando, que apenes sabía de les còses d'ésta més que'l bogar y de consegüent res de lo que deu conèixer un patró, pera no demostrar la seua ignorancia, coneixent les costums de abordo, un rato abans de ferse a la mar s'amagava baix la popa, punt ahon de costum sòlen reunir-se els mariners a rahonar de ses còses; invariablement, quant s'acostava l'hòra de deixar el pòrt, el que fea de Contramestre, mariner ya vell, espèrt y previsor al mateix temps que vanitós, del seu saber día: —Ala, gi-quets—, a fer..... tal o cual còsa pera tindrerho tot apunt; pues de segur que'l patró manará tal

maniobra. No fallava; el tío Carando ab sa veu bronca y més tieso qu'un almirant, manava la maniobra que desde son amagatall havia escoltat, una volta ya fora del port, li encarregava el mando al Contramestre, i éll a dormir (Martínez 1920: 176-177)

Fins que un dia la mandra, la cara dura i la imperícia del Tio Carando ocasiona un greu accident naval:

La tripulació descobrí el jòch, y es conjuraren pera ferli una feta. La ocasió es va presentar un día al abandonar un port del Atlántich: la *mare* pujava, de terra venia un ventijòl pòu fresquet; nòstre héroe, com de costum, estava en son amagatall; la tripulació, fent rògle en la popa, comentava'l temps; molt dòctament el contramestre parlava de les maniobres que s'havien de fer, y recomanava molt de cuydado. Efectivament, el patró maná punt per agulla lo que havia ouit, y allí va ser ella: de la primera embestida va abordar una barqueta y li trencá el palo contra un atra més gran; se li trencá el botaló, en unes jocava, a atres embestia; en el port es va armar la gran gilladissa, y finalment, amarraren la barca per a reparar les sehues averies y respòndrer de les dels atres (Martínez 1920: 177-178)

La segona de les narracions reportades per Martínez explica que el Tio Carando va aconseguir col·locar-se en una fragata com a «*maestro velero*». Tot anava bé fins que a mitjan viatge es desferma una tempesta tan forta que trenca les veles. Quan el capità reclama els serveis del Tio Carando perquè confeccione unes veles noves, es produeix la conversa següent:

—Yo no sé fer això—. Pero usted, digue'l Capitá, ¿no se contrató como maestro velero? —Sí, señor; respongué molt serio el tío Carando, pero.... *de cera*. (Martínez 1920: 179)

El tercer relat, en últim terme, conta que en una certa ocasió el Tio Carando es va embarcar com a polissó en un vaixell que anava a l'Havana, després que el capità li n'haguera denegat l'accés. En arribar a Cuba i atracar al port, al Tio Carando li va faltar temps per a anar a trobar el capità i fer-li creure que hi havia arribat nadant abans que el vaixell. Amb aquesta fama de nadador excel·lent, el Tio Carando es veu impel·lit a participar en una aposta contra un home negre famós que era capaç d'aguantar molt de temps davall l'aigua. I el nostre personatge aconsegueix fer desistir l'adversari i vèncer l'aposta amb una enginyosa argúcia:

Nostre héroe va dir: —yo necesite pera tirarme al agua que'm donen algunas aines. —Demáneles, li respongueren ¿qué vol? —Pues necesite respotejá aquél molt serio: que'm donen un anafre, un peròl, un gich en oli, un... —Tot admirat el Capitá digué: —¿pera qué vol tot això, Tío Carando? —A lo qu'èste repongué molt formal: —pera ferme el sopar allá baix—. Al ohuir açò el negre es va declarar vençut. (Martínez 1920: 179)

També en el tercer volum de la trilogia *Còses de la meua terra*, publicat pòstumament l'any 1947, Francesc Martínez i Martínez inclou un apartat «Del tío “Ca-

rando”» dins del capítol «Sossuits que pareixen cuentos», a partir d’un parell de relats reportats «per Joan Orozco Ripoll, alies *Pussa*, mariner de Altea.» La primera d’aquestes dues narracions conta la peripècia del Tio Carando una volta que li van manar pintar el botoló de proa d’un vaixell:

Es va enjancamallar en el pal devanter i horiçontal de la nau, posanse al coméns de aquéll d’esquena a la punta, procedint a la pintura ab tota escrupulositat, sense deixar clavillet que no jopara be de pintura, que, per cèrt, no tenia massa secant; pinta que pinta a culades cap arrere aplegá a la punta del botoló, trobantse allí ab la sorpresa de que no podia retornar dins de la nau si no era emportantse la pintura en els pantalóns, per lo que tingué que tirarse de cap a l’aigua, perdent pot i pincell (Martínez 1947: 226)

En la segona, el Tio Carando trava amiatat amb dos altres mariners, d’un perfil semblant al seu. Tots tres s’allisten en un bergantí goleta que salpa en direcció a Amèrica. Per fer-se llogar, un diu al capità que té bona vista, l’altre que té bona oïda, i el Tio Carando que «*estava condemnat*». Quan, a l’altura de les illes Canàries, el capità posa a prova aquestes qualitats, el primer diu que veu la seua dona cosint al balcó de casa; el segon diu que sent com li cau l’agulla. I quan arriba, per fi, el torn del Tio Carando:

Estomordit el comandá, mirá al tío Carando, preguntantli ell qué dia de alló, responent ab sa acostumada serietat que’l estava condemnat de orirlos. Tot lo que doná gran gust al capitá. (Martínez 1947: 228-229)

2. Papers inèdits d’Adolf Salvà i Ballester

La relació entre el folklorista d’Altea, Francesc Martínez i Martínez, i el lletraferit callosí Adolf Salvà i Ballester (l’altre gran folklorista valencià de la primera meitat dels segle XX) apunta als «inicis d’una primera tradició valenciana, més o menys crítica i sistemàtica, en l’estudi del folklore» (Borja 2015: 100). Aquesta «primera tradició» que Martínez i Salvà protagonitzen a la Marina Baixa disposa ara de noves i suggeridores evidències testimonials: un petit recull de documents manuscrits i mecanoscrits que, fins ara inèdits, vam tenir l’oportunitat de localitzar a les dependències de l’Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.²

2 Es tracta d’una documentació no inventariada, que havia quedat depositada en una de les vitrines de la sala de reunions de la segona planta de la Casa Bardín, seu de l’Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, i que la institució devia haver conservat després de la cessió que al seu dia hi van fer els hereus de l’autor callosí per a la publicació dels llibres *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians* (editat per l’Institut d’Estudis Alacantins l’any 1958, i reeditat el 2012), *La villa de Callosa de Ensarrià. Monografia històrica documentada* (editat per l’Institut d’Estudis Alacantins l’any 1960), *De la marina i muntanya (folklore)* (publicat l’any 1988, a cura de Rafael Alemany) i *Papers del fort de Bèrnia. Col·leccionats per Adolf Salvà i Ballester. Any 1931* (del 2003, a cura de Francisco Rojas i Joaquín Ronda). Vull agrair a la tècnica de Documentació i Biblioteca de l’IAC Juan Gil-Albert, Marielo Martínez García de Otazo, i a la subdirectora de Documentació, Cristina Llorens Estarellas, la col·laboració que van tenir per a la localització d’aquests valuosos documents. Marielo em va posar en la pista que, en aquella vitrina, hi havia un petit fons de documents en

La bona qüestió és que, entre aquests papers inèdits d'Adolf Salvà, ens va aparèixer un plec manuscrit de quatre pàgines, amb la inscripció «Recullit el 16 agost, 1940», i titulat —precisament— «El tio Carándo».³ Hi podem constatar, per tant, que —curiosament—, com en el cas de l'autor d'Altea, l'icònic malfatà de la marineria autòctona va despertar també un interès positiu en l'obra del folklorista callosí. Salvà, en el seu document, fa constar la identitat de l'informant: «Referit per Tonet de Ricardo (Espasa) de Callosa». I apunta, d'inici, que el Tio Carando —la casualitat sembla rellevant— «era un mariner nascut a Altea».

Segons l'informant, Tonet de Ricardo, Carando va anar una volta a demanar faena en un vaixell i el capità li va preguntar: «Tu què saps fer?» «Sé fer de tot: sóc mestre del que isca», va contestar el personatge. Una volta embarcats, el capità va demanar al Tio Carando que fera un timó. I el Tio Carando de seguida es va posar a treballar la fusta, però «li va eixir un *forcat*». Quan es va plantar davant del capità i li va lliurar aquella forca allargada, que en res no s'assemblava a un timó, el capità el va reprendre: «Eixe no es el tracte que teniem ió i tu: ió t'havia manat fer un timó i tu mas tret un forcat». Però Carando li va respondre:

ió soc un home de paraula i no falte mai als meus tractes: ¿ió no li vaig dir que sóc mestre de lo que ixca?, pues bé, vosté m'ha manat fer un timó i m'ha ixit un forcat, com haguera pogut iixir una altra còsa ¿quina culpa tinc ió de que ixca un altra cosa? (Salvà 2018: 1)

El segon dels relats protagonitzats pel Tio Carando que Salvà reporta en el document és, curiosament, coincident amb el del viatge a Cuba com a polissó que Martínez havia recollit en el segon volum de *Coses de la meua terra*, amb la diferència que en la versió de Salvà el viatge de Carando no és a Cuba, sinó a Nova York:

Quant va arribar el barco prop de Nova York, casi a la entrada, mientras el barco esperaba el práctic per a que l'entrara dins lo port, Carando tirás dins l'aigua, i quant passava davant la próva nadant li alsá el brás dient-li adiós al capità; i llavóns el capità agarrant les ulleres i mirant el va coneixer. Quant el capità devallá en lo port, es van saludar, i Carándo li digué: ¿no li vaix dir ió que arribaria ans que vosté? I el capità li va dir. ¿eres un héroe si has vengut nadant! Sé que eres un valent, i vaix a proposarte pera campeó de natació. (Salvà 2018: 2)

valencià no inventariats, que potser podrien resultar d'interés; la segona era present en el moment en què, l'1 de setembre de 2016, vaig obrir la primera de les carpetes i hi vaig reconèixer, amb inefable emoció, la cal·ligrafia inconfusible d'Adolf Salvà, i la seua signatura al final de molts dels fulls que s'hi aplegaven. El conjunt d'aquests documents (que inclou una extensa i significativa carta de Francesc Martínez al folklorista callosí, datada el 6 de gener de 1940) ha estat restituït a l'arxiu d'Adolf Salvà que, juntament amb la biblioteca familiar, conserva i gestiona de forma modelica el besnét de l'autor, Joaquín Ronda Pérez, a la mateixa localitat de Callosa d'en Sarrià. Precisament al mateix Joaquín Ronda —a qui, lògicament, vaig informar immediatament de la troballa— vull agrair també, una volta més, la dedicació, la generositat, l'amabilitat i les facilitats que sempre esmerça en la conservació, la investigació i la difusió del llegat d'Adolf Salvà.

3 Transcrivim íntegrament aquest document en l'annex 1 del present treball. En la transcripció respectem, sense cap tipus de regularització, els criteris ortogràfics que Adolf Salvà va fer servir en el manuscrit original.

Com en el cas de Martínez, aquest motiu de la fingida travessia de l'oceà nadant es completa amb el de la competició i la victòria de Carando per abandonament de l'adversari com a conseqüència de l'enginy que el nostre personatge demostra tenir a l'hora de fer creure que és, efectivament, un extraordinari nadador:

¿que tu'l creus que assó es qüestió de nadar alguns quants metros?; el viatge es llarc i hiá que aviar-se bé, porque no sabém lo que va a durar; i li digué: vineten amb mi i vorás com em prepare; i s'el endugué á una tenda de comestibles, per á comprar lo quell nesitava. Allí demaná 50 kg. de fessòls, 100 d'arrós, 25 de bacallar, i una saca de farina... i al que seguia demanánt còses, l'altre que estava mirant-ho veia que encara anava a demanarne moltes mes, i li preguntá ¿tots estos géneros pera que són?; i Carándo, tan fresc, li va respondre: ¿no t'he dit ió que per a ver [sic] el viatge es nesita molt, porque pot ésser molt llarc?... Llavóns el campeó li va prendre pòr i li digué: ¡ché! ió creia //⁴ que tu eres un hóme casi cóm els demés; d'eixa manera, ió em dóne per vençut; no m'atreixc a combatre en tu. (Salvà 2018: 3-4)

El tercer dels relats sobre el Tio Carando que Adolf Salvà documenta refereix que el nostre mariner es va fer llogar en una ocasió com a *home bo* en una embarcació: per a fer treballs difícils en cas de tempesta. Durant els primers dies de la travessia tot va anar com l'oli en un cresol, perquè la mar era calma i el Tio Carando, sense haver de treballar, podia menjar, dormir i cobrar un bon sou. Però els problemes van arribar en el moment que s'hi va desfermar una tempesta i el capità li va haver d'ordenar que pujara al capdamunt d'un pal per lligar unes cordes i evitar un perill: «allò era faena de l'*home bo*», deien els mariners. La situació, una volta més, es resol amb una eixida enginyosa i sorprenent —desvergonyida i vergonyant— del nostre mariner:

Carando, al vore's d'esta manera, li digué al capità: ¿vosté es creu que l'únic *home bo* que porta en el barco va a pujar al capdamunt d'aquell pal i d'un bac matar-se? Quan hi ha un *home bo* en un puesto cal guardar-lo i no posar-lo en un perill tan gran. Llavons el capità, al vore que tenia tan poca vergonya, li digué: quan arribes a Espanya et pagaré el viatge i no cal que tornes ja mai més per ací; i Carando li digué: puix ara ja me'n fot, que estic al meu poble. (Salvà 2018: 4)

3. Vigència del Tio Carando

Quasi un centenar d'anys han passat des que Francesc Martínez i Martínez va publicar les primeres històries del Tio Carando en el segon volum de *Còses de la meua terra*, i setanta-vuit en fa que Salvà va recollir —a l'estiu de 1940— els relats sobre aquest mateix personatge que ací donem a conèixer. Tanmateix, la memòria del Tio Carando és encara perfectament viva a les comarques meridionals de la costa valenciana. I, de més a mes, una simple consulta en el cercador Google serveix per a confirmar-nos que les històries tradicionals del Tio Carando continuen explicant-se per Internet.

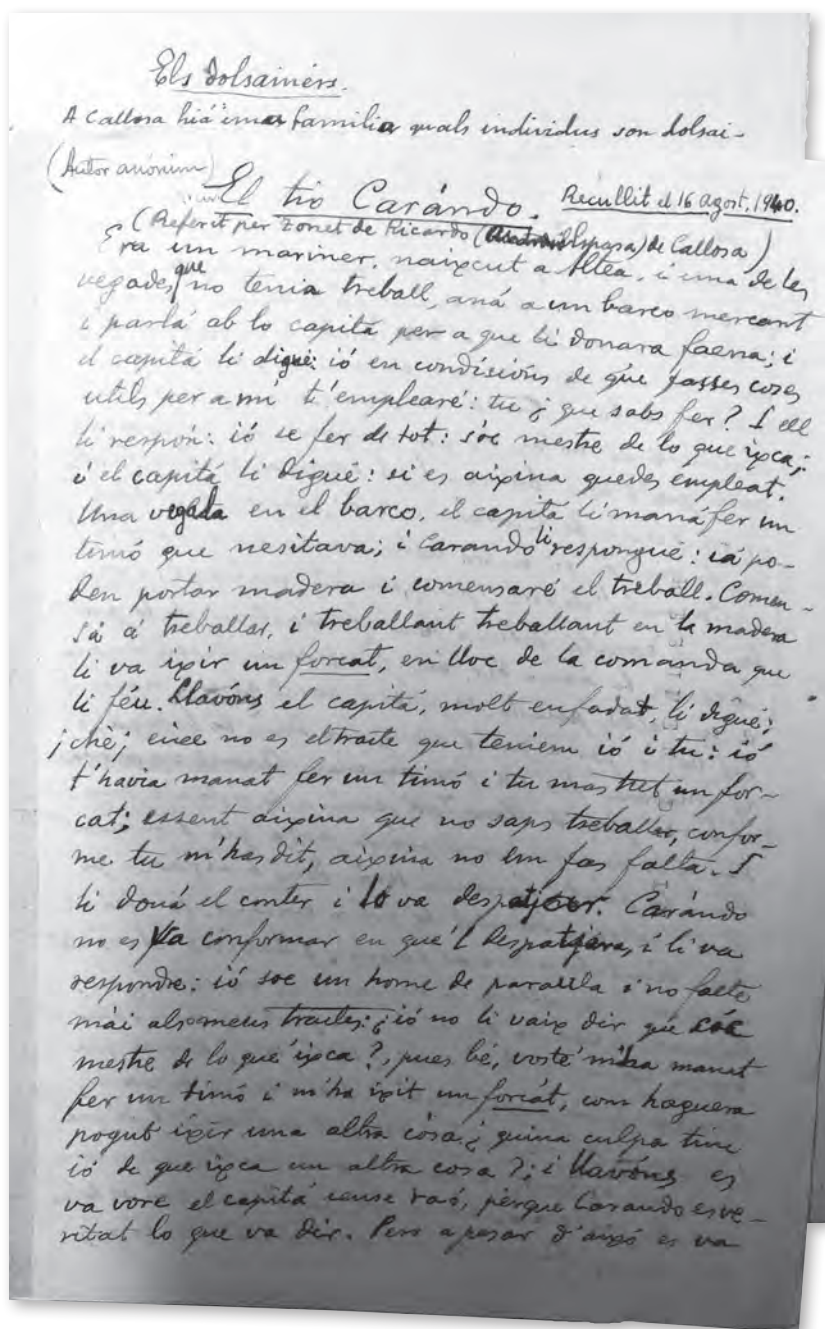

Fig. 1. Primera pàgina del manuscrit d'Adolf Salvà *El Tio Carando*, localitzat en l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert

Així, per exemple, en la revista digital *Rojo y Negro*,⁴ es reproduïx un article de Carolina Garrido, inicialment publicat en *Barricada de papel*,⁵ amb una curiosa

4 <http://rojoynegro.info/articulo/ideas/la-historia-del-tio-carando> [Data de consulta: 12 de juliol de 2018]

5 <https://www.cgtandalucia.org/blog/6249-barricada-de-papel-nº8-del-5-de-mayo-de-2017-.html> [Data de consulta: 12 de juliol de 2018]

i divertida narració protagonitzada pel Tio Carando, que hi és reportada per la periodista andalusa —en castellà— amb finalitats argumentatives de caràcter sindical. Sinòpticament, el relat de Garrido, després d'explicar que el Tio Carando era «un tipo bastante caradura de la época de cuando aun vivían los padres de mis padres», reconta que, sempre amb l'objectiu de no haver de treballar, aquest personatge es va plantejar el repte de vendre un excrement per traure'n diners. Amb tal propòsit, va assecar aquell excrement, el va trossejar, el va picar en un morter i, finalment, en va distribuir la pols en diversos paperets. Tot seguit, se'n va anar al mercat i va començar a vendre aquells paperets com a pólvores màgiques per a endevinar el futur. «Papelitos... Papelitos de la adivinanza. Papelitos... Papelitos de la adivinanza», diu que anava anunciant. I, així, provava de vendre la pols d'aquell excrement fastigós —bellament embolicada en paperets de colors. «Tío Carando, eso que vendes ¿Qué es?», diu que s'hi va interessar un comprador. «Los papeles de la adivinanza. Con ellos puedes predecir el futuro», explicava ell. Intrigat, aquell client va comprar una bona dosi de pols d'excrement. I aleshores: «El Tío Carando les explicó que debían echar el polvo sobre la palma de sus manos, añadir un poco de saliva y remover con el dedo». Fins que, al final, el client va cridar enfurismat davant l'evidència tàctil i olfactiva de les pròpies mans enviscades de femta: «esto huele a mierda»! Davant d'aquesta reacció, el Tio Carando, impassible, hi va comentar: «Ya vas adivinando. Ya vas adivinando.»

També en el blog <https://cronicadetorre vieja3.wordpress.com>, en què es recopilen «Artículos de Emilio Sánchez Campillo desde 1965», apareix referenciat el personatge del Tio Carando, amb característiques convergents amb les que hem vist. Concretament, en el text «El tío “Carando”», datat el 14 de febrer de 1971, el periodista de Torrevella s'hi refereix com a «hombre casi legendario», protagonista d'un «amplio repertorio de anécdotas de la mar»:

Un hombre casi legendario, tanto que, según dicen, no existió. Sin embargo, entre los marineros viejos forma parte en su amplio repertorio de anécdotas de la mar. He aquí una:

Tenía mucha barra. No había cogido una brocha en su vida, pero se presentó solícito a la demanda de un pintor de buques.

—Tío Carado, ahí tiene usted brochas, pinturas y todo lo que necesita, cuando vuelva a bordo, no quiero conocer el barco —le dijo el contramaestre.

Cuando volvió, desde luego que no lo conoció: El Tío Carando hizo una maravillosa exhibición de camuflaje selvático en el sufrido velero.

Como es natural, el «tío Carando» se quedó en tierra.

4. Transmissió i transformació

Les dificultats en l'edició i la difusió dels textos en el temps de Francesc Martínez i Martínez i d'Adolf Salvà contrasten de manera evident amb la fluïdesa que, quant a la comunicació i l'intercanvi d'informació, faciliten actualment les xarxes socials i l'edició digital. En aquest sentit, resulta curiós que una publicació nostra sobre «El

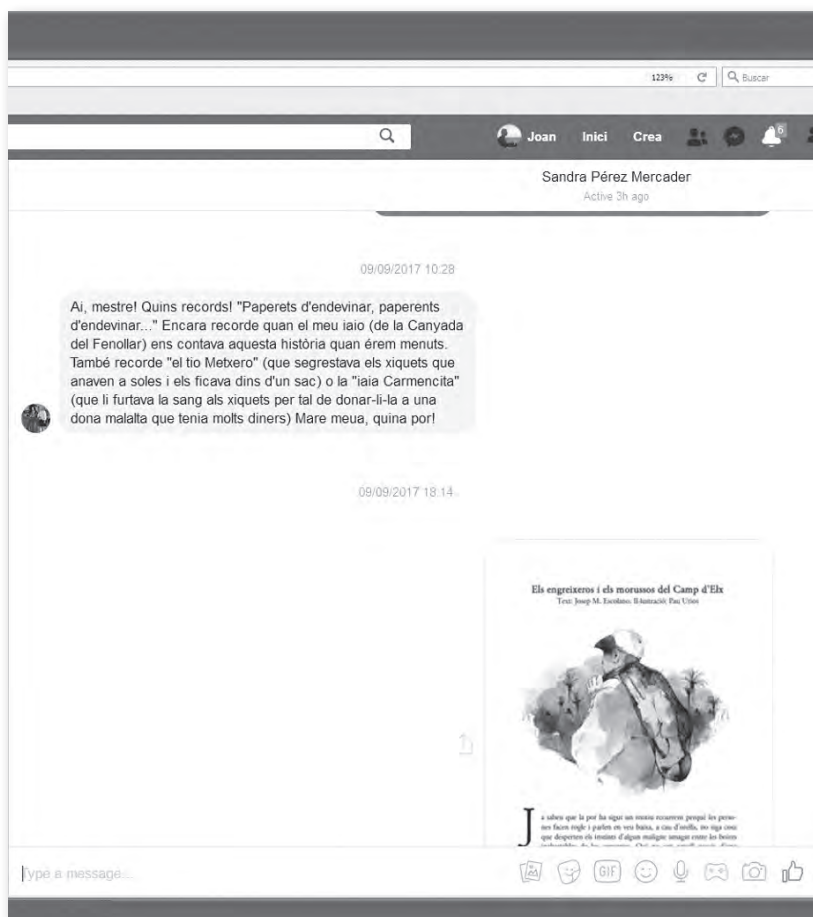

Fig. 2. Detall d'una captura de pantalla de Messenger, amb el missatge de la informant Sandra Pérez Mercader

Tio Carando» en el diari digital *Alicante Plaza* del 9 de setembre de 2017 —en què es recreava, adaptat al valencià, aquest motiu dels «Paperets per a endevinar» llegit en l'article de l'andalusa Carolina Garrido (Borja 2017)— provocara, ja a primera hora del matí d'aquell mateix dia (és a dir: d'una manera pràcticament immediata a la publicació), la resposta d'una lectora ben especial. Es tractava de la professora Sandra Pérez Mercader, una antiga alumna de la Universitat d'Alacant que, per mitjà de l'aplicació Messenger, vinculada a la xarxa social Facebook (en què l'article havia estat enllaçat), ens feia el comentari següent:

Ai, mestre! Quins records! «Paperets d'endevinar, paperets d'endevinar...» Encara recorde quan el meu iaio (de la Canyada del Fenollar) ens contava aquesta història quan érem menuts. També recorde «el tio Metxero» (que segrestava els xiquets que anaven a soles i els ficava dins d'un sac) o la «iaia Carmencita» (que li furtava la sang als xiquets per tal de donar-li-la a una dona malalta que tenia molts diners). Mare meua, quina por!⁶

6 Volem agrair a Sandra Pérez Mercader no solament la possibilitat de reproduir ací els missatges privats intercanviats al seu dia, sinó també l'exquisida sensibilitat —i l'indefectible interès— que es trasllueix dels seus comentaris, sempre incitants, suggeridors i enriquidors.

Aquest missatge, evidentment, era una veritable joia d'interés etnopoètic, per tal com permetia documentar, a més dels saborosos personatges llegendaris d'«el tio Metxero» i «la iaia Carmencita», una qüestió no menor en relació amb el cicle llegendari del Tio Carando: que el relat sobre els «Paperets per a endevinar», recreat per la periodista andalusa Carolina Garrido, és efectivament popular i perfectament conegut, també, en la tradició oral de la Canyada del Fenollar, al terme d'Alacant. Amb la immediatesa pròpia de la comunicació digital vaig demanar de seguida a la referida informant, Sandra Pérez Mercader, si em podia confirmar que —efectivament— el seu avi coneixia i contava, a la Canyada del Fenollar, aquesta història dels «Paperets per a endevinar». La resposta no es va fer esperar, i el mateix dissabte 9 de setembre em contestava:

Sí, me la contava el meu iaio, que ha viscut sempre a la Canyada del Fenollar. El que no recorde és el nom del protagonista. El meu iaio ja no viu, però la meua iaia sí, i demà menjaré amb ella, així que li diré que recorde historietes. Segur que li alegre el dia! Ja et contaré el que em diu.⁷

El dissabte següent, 16 de setembre, la informant d'Alacant reportava, efectivament, en un nou missatge, el resultat de l'anunciada consulta:

L'altre dia vaig estar parlant del «Tio Metxero» amb la meua iaia i les meues ties. És molt curiós veure que, encara que pertanyen a diferents generacions, les tres afirmen que era real i que l'havien vist alguna vegada, i sempre tenia la mateixa edat. Comparteix algunes característiques amb el «Tio Grexeiro»: era un home d'uns cinquanta anys que de sobte es va tornar boig i va abandonar la seua casa i la seua família. Caminava per la rambla de la Canyada i portava un sac. Allí diuen que ficava tots els xiquets i xiquetes que trobava. A poqueta nit tots els nens tornaven a casa perquè tenien por que el «Tio Metxero» els ficara dins del seu sac i se'ls emportara lluny.

Pel que fa als «paperets d'endevinar», em conten que el protagonista (a qui no han sabut posar-li nom) era un home de la zona també, que venia paperets de safrà per les fires. Era un home pobre però molt astut, i un dia se li va ocórrer ficar merda de les cabres que es trobava pels camins dins dels paperets que ell va batejar com «paperets d'endevinar». I els venia a les fires i cridava: «paperets, d'endevinar, paperets d'endevinar, qui vol provar i encertar?»; i quan algú li comprava i ho tastava li deia: «però... si açò és merda», i ell responia: «vosté ho ha endevinat», i eixia corrent per tal de no rebre la pallissa que el comprador volia donar-li.

7 En aquest missatge, Sandra Pérez Mercader també aportava informació d'interés sobre el Tio Metxero: «El “tio Metxero” és un home (i dic “és” perquè jo encara li conte a Aloma a la rambla que hi ha al costat de casa de la meua iaia) que porta un mocador al cap i un sac a l'esquena i allí fica els xiquets i xiquetes que troba; i mai més apareixen. Jo sempre l'he conegut com “el tio Metxero” però demà preguntaré a les veïnes de la meua iaia i segur que s'ho passen molt bé recordant. Gràcies mestre!» En l'intercanvi de missatges amb la informant, no em vaig estar de suggerir-li que aquest «Tio Metxero» potser admet una relació d'equivalència amb la figura llegendària dels «engreixeros», perfectament documentats a les comarques meridionals valencianes, i ben coneguts en l'imaginari del Camp d'Elx. En aquest sentit, li vaig compartir la referència del text de Josep Manuel Escolano (2016: 221-225), «Els engreixeros i els morussos del Camp d'Elx», que tracta la qüestió i en fa una suggeridora recreació literària.

5. Conclusions

Com en el cas de Meló, Camot, el Tio Fava, Carracuca, Tacó, Ambrós, Pinet, Garró, el rei Pepet, Pica-sàries, la Delicada de Gandia, el Moro Mussa o el Negre Lloma, el personatge del Tio Carando és viu en l'imaginari popular perquè encarna uns perfils caracterològics que ofereixen un determinat interès per a tipificar, analitzar, valorar i entendre segons quines propensions, quines astúcies, quins comportaments i quines actituds de la condició humana.

Els exemples reportats en el present treball a partir —essencialment— de l'obra de Francesc Martínez i Martínez, del document manuscrit inèdit d'Adolf Salvà i Ballesster (que ací donem a conèixer), i del testimoniatge aportat per la informant alacantina Sandra Pérez Mercader, demostren l'existència i la preservació, en l'imaginari popular valencià, d'un curiós cicle narratiu al voltant del personatge del Tio Carando. Es tracta, en essència, d'un prototip de personalitat vinculat al món de la mar i la marineria, en què convergeixen qualitats com la peresa, l'enginy, la jactància, l'atreviment, la picardia, la irresponsabilitat, la temeritat, la negligència, l'astúcia, la malfataneria, la inclinació a la bona vida, la malaptesa, l'instint de supervivència i la bonhomia.

Tal com posen de manifest les referències documentals recents d'Emilio Sánchez (1971) i Carolina Garrido (2017), la figura del Tio Carando transcendeix els límits culturals del domini lingüística català.⁸ No debades, *El tío Carando en las mascararas* era ja el títol d'un «Juguete comico-bailable, en un acto y en verso, del genero andaluz», escrit per Fernando Gómez de Bedoya.⁹ I encara abans podem rastrejar la publicació, a Mèxic, d'un opuscle de José Joaquín Fernández de Lizardi amb el títol *Si la envidia fuera tiña ; Quantos tiñosos hubiera! / P. D. J. F. de L.; Diálogo entre Barjoletas y el Tio Carando* (1812).¹⁰ De més a més, en el catàleg aragonés de González Sanz (1996) es reporta un relat de Rafael Boira (1862: 200-201) en què el protagonista és conegut com «el tío Carando».¹¹ I, tal com observa José Luis Agúndez (2006: 30-31), aquest relat apareix també

8 Precisament la vinculació del personatge del Tio Carando al món de la mar i la marineria podria suggerir la formulació d'hipòtesis explicatives per al fet que aquest antiheroi siga conegut al municipi portuari de Torrevella; i, fins i tot, potser també per al cas de Carolina Garrido. En aquest sentit, resulta rellevant constatar que, després de posar-nos en contacte personal amb ella per correu electrònic, la periodista ens va confirmar amablement, en un correu de data 12 de juliol de 2018: «La historia del personaje “Tio Carando”, había sucedido según mi madre me contaba en Palos de la Frontera (Huelva), pueblo de donde era la madre de mi madre.» Ni que siga en els terrenys de les pures conjectures, s'hi podria sospesar la idea d'un especial vincle consuetudinari entre els mariners del sud peninsular ibèric. D'acord amb aquesta consideració, la marineria —les relacions entre la gent de mar— hauria escurçat les distàncies comunicatives entre les localitats portuàries valencianes i un enclavament com Palos de la Frontera.

9 Aquesta obra es va estrenar al Teatro de la Comedia de Madrid, amb música de Mariano Soriano Fuertes, a l'abril de 1851. Vegeu Gómez de Bedoya (1851).

10 Vegeu Fernández de Lizardi (1812).

11 En aquest relat recollit per Boira, un borratxo és vestit de franciscà i abandonat a la porta d'un convent. Els frares el recullen pensant que potser és membre d'un altre convent i l'amaguen per preservar la bona imatge de l'orde. Al sendemà, quan es desperta, li pregunten qui és i de quin convent ve. Però aquell pobre home, encara afectat per la ingesta abusiva d'alcohol, els demana que vagen a la taverna «de la tia Curra» i que pregunten si està encara allí «el tío Carando»: si no s'hi troba, és que ell és «el tío Carando»; si s'hi troba, és que no sap qui és.

en el conte de la tradició andalusa «El hermano Carando» (Llorens 1901: 53), amb el nom del borratxí igualment identificat amb el del nostre personatge popular.

Siga com vulga, el fet cert és que en l'àmbit cultural valencià el cicle narratiu del Tio Carando assumeix unes característiques específiques, vinculades al món de la mar i de la marineria, i constitueix, precisament amb aquestes especificitats, un motiu recurrent que va despertar alhora l'interés del folklorista alteà Francesc Martínez i Martínez (en el segon i en el tercer volum de *Còses de la meua terra*) i —ara en tenim la prova documental— el del folklorista callosí Adolf Salvà i Ballester. Constitueix, d'aquesta manera, un element de coincidència i de convergència quant als interessos recopiladors dels dos autors protagonistes de la gènesi d'una primera tradició en la fixació sistemàtica i l'estudi crític del folklore valencià.

En qualsevol cas, el motiu del Tio Carando, instrumentalitzat actualment al servei de discursos contemporanis de política laboral amb finalitats sindicals (Garrido 2017), com a pretext en l'elaboració de peces periodístiques sobre política internacional (Domínguez Espinosa 2005)¹² o en articles d'opinió sobre política territorial (Borja 2017), constitueix un clar exponent dels canvis de paradigma comunicatiu quant a les funcions i les formes de transmissió dels relats populars en aquest temps nostre de la postmodernitat en què dediquem un temps important de les nostres vides a passejar per places digitals, a fer de Facebook un singular patí de veïns i a xiular pel cel de Twitter a cavall de pardals blaus.

La profunda transformació que s'ha produït en els mitjans, les formes, els hàbits i els costums de la comunicació humana com a conseqüència de la revolució tecnològica i de la comunicació propicia noves opcions i possibilitats: no solament per a la realització d'actes etnopoètics —per al conreu de l'«art verbal»: per a compartició de «manifestacions artístiques de base verbal»—, sinó també per a l'estudi i la investigació etnopoètica. En aquest sentit, el simple contrast entre els setanta-vuit anys transcorreguts des que Adolf Salvà va escriure el document sobre *El Tio Carando* fins ara mateix (que per fi ha estat exhumat, transcrit i donat a conèixer), i l'espectacular immediatesa entre la publicació digital del nostre article sobre «El Tio Carando» (Borja 2017) i l'instantani intercanvi d'informació amb la nostra informant de privilegi, la professora Sandra Pérez Mercader (aquell mateix matí del 9 de setembre de 2017), resulta espectacularment il·lustratiu.

Cap on és que menarà aquest sensacional canvi de model? És difícil de saber. Tanmateix, aquesta és «la qüestió»... A pesar que, ara com ara, per a qualsevol pronòstic, potser no disposem —sociòlegs, etnopoetòlegs, sociolingüistes, antropòlegs i comunicòlegs— sinó d'uns pocs, infructuosos i inservibles «paperets d'endevinar» del Tio Carando.

12 En un article d'opinió contra Hugo Chávez, el veterà periodista ceutí Andrés Domínguez Espinosa, *ADE*, atribueix ací a «el Tio Carando» el conegut relat d'«El xiulet» (Quintana 1997: 263), «Tu xiularàs, xiquet» (Bataller 1986: 52) o «Tu Pitaràs» (Limorti i Quintana 1998: 98), en què un home que ha d'anar a la fira escolta les peticions de diversos xiquets que li demanen un xiulet, fins que finalment un, a més de la petició, li dona diners per a comprar-lo. Només a aquest últim diu: «Tu pitaràs!»

BIBLIOGRAFIA

- AGÚNDEZ GARCÍA, José Luis (2006): «Límites entre tradición oral y literatura: cuentecillos en autores del XIX y XX», dins Rafael Beltran Llavador i Marta Haro Cortés (coord.), *El cuento folclórico en la literatura y en la tradición oral*, València, PUV.
- BATALLER CALDERON, Josep (1986): *Contalles populars valencianes*, vol. II, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- BOIRA, Rafael (1862): *El libro de los cuentos, colección completa de anécdotas, gracias, chistes, chascarrillos, dichos agudos, réplicas ingeniosas, pensamientos profundos, sentencias, máximas, sales cómicas, retruécanos, equívocos, símiles, adivinanzas, bolas, sandeces y exageraciones*, vol II, Madrid, Imp. Miguel Arcas y Sánchez.
- BORJA I SANZ, Joan (2015): «A propòsit de l'“Afexitó” d'Aldolf Salvà al Folklore valencià de Francesc Martínez i Martínez», dins Àngel VERGÉS i Vicent VIDAL (ed.), *Et-nopoètica: arxius i materials inèdits*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 93-110.
- (2017): «El Tío Carando», *Alicante Plaza* (9 de setembre de 2017) [Edició digital: <https://alicanteplaza.es/el-tio-carando> (data de consulta: 12 de juliol de 2018)]
- DOMÍNGUEZ ESPINOSA, Andrés (2005): «Mis cosas», *El Pueblo de Ceuta* (22 d'octubre de 2005) [Edició digital: http://www.elpueblodeceuta.com/archivo/2005/Octubre/22/_miscosas.htm (data de consulta: 12 de juliol de 2018)]
- ESCOLANO LÓPEZ, Josep Manuel (2016): «Els engreixeros i els morussos del Camp d'Elx», dins Joan BORJA (coord.), *Rutes de llegenda*, Altea, Aila Edicions, 221-225.
- GARRIDO MUÑOZ, Carolina (2017): «Desde mi ventana al mundo», *Barricada de papel*, 8 (5 de maig de 2017), p. 14. [Edició digital en <https://www.cgtandalucia.org/blog/6249-barricada-de-papel-nº8-del-5-de-mayo-de-2017-.html> (data de consulta: 12 de juliol de 2018); reproduït en <http://rojoynegro.info/articulo/ideas/la-historia-del-tio-carando> (data de consulta: 12 de juliol de 2018)]
- GÓMEZ DE BEDOYA, Fernando (1851): *El tío Carando en las mascararas. Juguete comico-bailable, en un acto y en verso, del genero andaluz*, Sociedad Tipográfico-Editorial, 1851.
- GONZÁLEZ SANZ, Carlos (1996): *Catálogo tipológico de cuentos folklóricos aragoneses*, Saragossa, Instituto Aragonés de Antropología.
- LIMORTI I PAYÀ, Ester i Artur QUINTANA I FONT (1998): *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- LLORENS Y ASENSIO, Vicente (1901): *Chascarrillos andaluces coleccionados y narrados por un andaluz*, Sevilla, Celedonio de Salas.
- MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1920): *Còses de la meua terra (la Marina). Segona tanda*, València, Vives Mora. [Hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea, Aitana Editorial) i de 2012 (Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)]
- (1947): *Còses de la meua terra (la Marina). Terça tanda i darrera*, València, Vives Mora. [Hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea: Aitana Editorial) i de 2012 (Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)]

QUINTANA I FONT, Artur (1997): *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*, vol. I, Calaceit, I. E. Altoaragoneses - I. E. Baix Cinca - I. E. Ilerdens - D. G. d'Aragó.

SALVÀ I BALLESTER, Adolf (1958): *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians*, Alacant, Institut d'Estudis Alacantins. [Hi ha una reedició de 2002, dins del mateix Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert]

— (1960): *La villa de Callosa de Ensarriá. Monografía histórica documentada*, 2 vol., Alacant, Institut d'Estudis Alacantins.

— (1988): *De la Marina i muntanya (folklore)* [edició a cura de Rafael ALEMANY], Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.

— (2003): *Papers del fort de Bèrnia. Col·leccionats per Adolf Salvà i Ballester. Any 1931*, 2 vol. [edició a cura de Francisco Rojas i Joaquín Ronda], Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.

— (2018): *El Tio Carándo* [Original manuscrit de quatre pàgines, datat a l'agost de 1940, localitzat per l'autor en l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert i conservat, actualment, a l'arxiu Adolf Salvà de Callosa d'en Sarrià, propietat de Joaquín Ronda Pérez. Se n'aporta una transcripció íntegra en l'annex 1 del present article]

SÁNCHEZ CAMPILLO, Emilio (1971): «El tío “Carando”», dins *Artículos de Emilio Sánchez Campillo desde 1965* [Edició digital: <https://cronicadetorre vieja3.wordpress.com/category/1971> (data de consulta: 12 de juliol de 2018)]

ANNEX

Transcripció de l'original manuscrit El Tio Carando, d'Adolf Salvà i Ballester

(Autor anònim)

Recullit el 16 agost,

1940.

El tio Carándo.

(Referit per Tonet de Ricardo (Espasa) de Callosa)

Era un mariner, naixcut a Altea, i una de les vegades que no tenia treball, anà a un barco mercant i parlà ab lo capitá per a que li donara faena; i el capitá li digué: ió en condicions de que fasses coses utils per a mí t'emplearé: tu ¿que sabs fer? I ell li respón: ió sé fer de tot: sóc mestre de lo que ixca; i el capitá li digué: si es aixina quedes empleat. Una vegada en el barco, el capitá li maná fer un timó que nesitava; i Carando li respongué: iá poden portar madera i comensaré el treball. Comensá á treballar, i treballant treballant en la madera li va ixir un forcat, en lloc de la comanda que li féu. Llavóns el capitá, molt enfadat, li digué: ¡ché! Eixe no es el tracte que teniem ió i tu: ió t'havia manat fer un timó i tu mas tret un forcat; essent aixina que no saps treballar, conforme tu m'has dit, aixina no em fas falta. I li doná el conter i lo va despatjar. Carándo no es va conformar en que'l despatjara, i li va respondre: ió soc un home de paraula i no falte mai als meus tractes: ¿ió no li vaig dir que sóc mestre de lo que ixca?, pues bé, vosté m'ha manat fer un timó i m'ha ixit un forcat, com haguera pogut ixir una altra còsa ¿quina culpa tinc ió de que ixca un altra cosa?; i llavóns es va vore el capitá sense raó, perque Carando es veritat lo que va dir. Pero a pesar d'aixó es va //² quedar de nóu sense col·locació.

Puix cóm Carando era un home que no podia estar parat, perque nesitava guanyarse la vida, tractá de parlar ab lo capitá per a que el deixara anar a Nova York; i el capitá li va respondre: que sense documents no podia embarcarlo. I Carándo digué: puix es precís anar, i si no'm deixa puixar, tal volta arribe ans que'l seu barco. I el capitá, al dir-li alló, es va riure de Carándo, i li preguntá ¿cóu has de vindre si no va altre barco mes que éste? I Carando li digué: puix, aniré nadant. I mentres el capitá estava fent comentaris de lo que Carándo li havia dit, éste, feent cóu si sen anára a un altre puesto, es posá d'acort ab un mariner del barco per a que'l amagara dins la bodéga; i el mariner ho va fer aixina. Quant va arribar el barco prop de Nova York, casi a la entrada, mentres el barco esperava el práctic per a que l'entrara dins lo port, Carando tirás dins l'aigua, i quant passava davant la próva nadant li alsá el brás dient-li adiós al capitá; i llavóns el capitá agarrant les ulleres i mirant el va coneixer. Quant el capitá devallá en lo port, es van saludar, i Carándo li digué: ¿no li vaix dir ió que arribaria ans que vosté? I el capitá li va dir. ¡eres un héroe si has vengut nadant! Sé que eres un valent, i vaix a proposarte pera campeó de natació. Carándo,

no feent cas de totes estes còses, dia que ell no arribava á totes eixes //³ altures, i que el fer una travesia com eixa no tenia importancia. El capitá li digué: ¡sí hòme! aixó que tu has fet te molts mèrits, i vaix a presentar-te al centre de natació de Nóva York. Llavóns Carándo va cedir. El Capitá aná al Club i anonsiá que havia vengut el gran Carándo, dispòst a combatre el recòrt mundial de natació. El qui tenia'l campionat, al saber assó, es presentá'l centre hon havia segut requerit, per a combatre ab Carándo, anant ab el traje corresponent de natació; i Carándo, al vorel-ho, tan leuger, li digué: ¿hon vas tu d'eixa manera? ¿que tu'l creus que assó es qüestió de nadar alguns quants metros?; el viatge es llarc i hiá que aviar-se bé, perque no sabém lo que va a durar; i li digué: vineten amb mi i vorás com em prepare; i s'el endugué á una tenda de comestibles, per á comprar lo quell nesitava. Allí demaná 50 kg. de fessòls, 100 d'arrós, 25 de bacallar, i una saca de farina... i al que seguia demanánt còses, l'altre que estava mirant-ho veia que encara anava a demanarne moltes mes, i li preguntá ¿tots estos géneros pera que són?; i Carándo, tan fresc, li va respondre: ¿no t'he dit ió que per a ver [sic] el viatge es nesita molt, perque pot ésser molt llarc?.. Llavóns el campeó li va prendre pòr i li digué: ¡ché! ió creia //⁴ que tu eres un hòme casi cóm els demés; d'eixa manera, ió em dóne per vençut; no m'atrevixc a combatre en tu.

Enseguida li donaren lo premit á Carándo i en tot lo món el van tindre com á campeó.

Carándo, pensá de tornar a Espanya; i per fer economies, mirava que faltava un empleat en el barco, i va entrar en eixa plassa. El empleo era entrar d'hòme bó, que solen dur tots els barcos, per á quant hi ha, grans tempestats. Iá anant de viatge, la mar es presentava molt bóna; i Carándo, menjant be, no feent faena i cobrant lo sóu estava encantat; pero de moment es presentà un temporal, i el capitá aná a cridar-lo, com a hòme bó, dient-li que era arribada l'hora del seu treball, i li va manar que pujara al capdamunt d'un pal, per a lligar unes cordes, per a evitar un perill; i Carándo enviava als mariners, pero els mariners es negaven i dien que alló era faena del hòme bo. Carándo, al vorers d'esta manera, li digué al capitá: ¿vosté es creu que l'únic hòme bo que pórt a en el barco va a putjar al capdamunt d'aquell pal i d'un bac matar-se? Quán hi ha un hòme bo en un puesto, iá que guardar-lo i no posar-lo en un perill tan gran. Llavóns el capitá, al vorer que tenia tan poca vergonya, li digué: quant arribes á Espanya, el pagaré el viatge i no cal que tornes iá mes mai per assi; i Carando li digué: puix ara iá men fot, que estic en el meu poble.